

Ярослав Антонюк

ПРОТИДІЯ СБ ОУН(Б) «СУЦІЛЬНІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ» ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ (1947–1949 РР.)

У статті досліджуються дії Служби безпеки ОУН(б), спрямовані на зрив «суцільної колективізації» на території Волині та Полісся.

Ключові слова: Служба безпеки, колективізація, ініціатор, активіст, теракти, диверсії, Ровенська область, Волинська область.

В статье исследуются действия Службы безопасности ОУН (б), направленные на срыв «сплошной коллективизации» на территории Волыни и Полесья.

Ключевые слова: Служба безопасности, коллективизация, инициатор, активист, теракты, диверсии, Ровенская область, Волынская область.

This article investigates the Security Service of the OUN (b) are aimed at undermining the “total collectivization” in Volhynia and Polesie.

Keywords: Security Service, collectivization, author, activist, bombings, sabotage, Rivne region, Volyn region.

Соціально-економічний розвиток України вимагає глибокого вивчення і критичного осмислення досвіду, який вона отримала в минулому. Особливо неоднозначним він є у аграрному секторі. Тому сільське господарство, не зумівши швидко адаптуватися до нових умов, опинилося у важкому становищі. Коріння цієї проблеми сягає часів колективізації, тому об'єктивне її дослідження на прикладі аграрного регіону – Волині та Полісся набуває сьогодні особливої актуальності.

У другій половині 1940-х рр. радянська влада розпочала широкомасштабну акцію по колективізації західноукраїнського села. Певною мірою її прискорив голод 1946-1947 рр., який спалахнув у східних та центральних областях УРСР і показав недосконалість більшовицької економічної системи. Її утвердження в західноукраїнському, зокрема, волинському селі, означало остаточну перемогу радянського режиму в регіоні. Тому замість поступового кооперування в земельні громади

колективізацію проводили в якомога коротші терміни. Якщо станом на 1 липня 1947 р. на території Волинської обл. нараховувалося 57 колгоспів, то вже на 20 січень 1948 р. було створено 240 [12, арк.12]. Колгоспна система в західних областях штучно нав'язувалася владою. Тому місцеве населення переважно не хотіло добровільно вступати в колгоспи, а тим більше проявляти ініціативу. «Суцільна колективізація» за такий короткий термін могла проводитися лише шляхом насильства і таким чином й проводилася. Нерідко це відбувалося в досить оригінальний спосіб. Наприклад, у селах Пісків і Богушівка секретар Острожецького райкому (РК) комсомолу І. Омельчук після невдалих спроб агітації серед селян зібрав їх за допомогою міліції у школі і змусив усіх писати заяви одночасно як диктант у школі. Пізніше цей досвід використовувався в інших районах [18, 55-56]. Нерідко влада діяла шантажем або й погрозами. Наприклад, 12 січня 1948 р. в с. Німецьке Луцького р-ну переселенцеві Долинському наказали або написати заяву до колгоспу, або виселитися з будинку, в якому він з сім'єю проживав [21, арк.212].

Як правило, ініціаторами колективізації ставали особи, які досить давно співпрацювали з радянською владою і були в ній матеріально зацікавлені. В «чорних листах» за травень 1947 р. згадується житель с.Бискупичі Іваничівського р-ну К. Матвійчук – «За Польщі був пияком і пропив більшу половину своєї землі. З приходом ЧА в 1939 р. здобуває собі прихилля в них і стає заготовщиком в кооперації... З приходом ЧА в 1944 р. стає на працю фінагента і є активним большевицьким робітником. Організатор колгоспу, робить заходи над ліквідацією «кулацького» класу, вказує їм, хто ким був за УПА, а також доносить тепер про все, що зауважить» [9, арк. 6]. Житель с.Пульмо Любомльського р-ну П. Галух влітку 1948 р. на сінокосі заявляв про голову колгоспу Є. Кравчука : «Який з нього голова, коли він своє господарство не може вести, все життя бідняком жив, уморить нас всіх голодом...» [3, арк.173].

Аграрне питання завжди стояло в центрі уваги ОУН і УПА. Тому СБ усіма можливими методами активно протидіяла колективізації. Першочерговими заходами був збір інформації та надсилання індивідуальних попереджень. В одному з них за 1947 р. вимагалось протягом 3-х днів відкликати свою заяву про вступ до колгоспу та протягом 10-ти днів (як покарання) зібрати вказану суму на «бойовий фонд УПА». У разі невиконання погрожували смертю з конфіскацією майна [8, с.397]. На території Ковельського р-ну в попередженнях зазначали : «Скоро прийдуть американці, ми вам тоді згадаємо, як ви слу-

жили радянській владі» [24]. Нерідко попередження передавали усно. Так, голову сільради с. Дубрівськ Заріченського р-ну А. Ковтуновича неодноразово попереджували через місцевих жителів, щоб припинив агітувати за утворення колгоспу і погрозували стратою [36].

Проте, головний напрям протиколгоспних заходів СБ спрямовувався на організацію терактів. У перехопленому Мізоцьким райвідділом (РВ) МДБ листі А. Маєвського («Уліяна») до керівника Корецького надрайонного проводу М. Климука («Максима») за 1 лютого 1949 р. зазначалося – «Необхідно перейти до фізичного знищення колгоспних активістів... повісити по два активіста на село, іншим дати по 30 палок...» [33, с.18]. Частину найбільш активних ініціаторів утворення колгоспів СБ ліквідувала. Наприклад, 15 листопада 1948 р. боївка СБ (БСБ) Голобського РП була вбита жителька с. Вялицьк П. Борзун, яка «в 1946 р. одна з перших подала заяву в колгосп. В останньому часі – активна колгоспниця» [7]. В окремих випадках при ліквідації ініціаторів утворення колгоспів застосовувалася колективна відповідальність. Наприклад, БСБ Д. Римарчука («Неситого») в с. Новостав Луцького р-ну вбила сім'ю Стасюків, які першими вступили до колгоспу [35, с.52]. Траплялися досить не типові покарання щодо ініціаторів утворення колгоспів. Зокрема, жителям с. Лоповище Млинівського р-ну С. Антонюку і Д. Малисевичу учасники БСБ С.Скоропаського («Щита») відрубали праву руку [26]. Доходило навіть до братовбивства. Ком. кущової боївки Ф. Лоgetко («Бувалий») з с. Носовиця Дубнівського р-ну арештував і стратив свого брата М. Лоgetка – ініціатора утворення колгоспу [30].

Під ліквідації СБ потрапляли також особи, які заважали іншим саботувати роботу в колгоспах. 11 серпня 1948 р. БСБ «Якова» було знищено активістів колгоспу «30-річчя Жовтневої революції» с.Томахів Гошанського р-ну Й. Беняха і В. Осімчука [14, арк. 6-7]. У «чорних листах» зазначалося : «В той час як селяни втікали від колгоспної роботи, вони активно упорядковували колгоспну господарку» [16, арк. 21]. Траплялося, що колгоспників ліквідували випадково, через певні непорозуміння. Наприклад, в урочищі «Лютня» поблизу с. Воєгоще Камінь-Каширського р-ну працівник машинно-тракторної станції (МТС) виїхав на пагорб, щоб заглушити двигун трактора і затягнути якийсь механізм «з буксира». Той пагорб виявився кривкою з якої вилізли озброєні люди і вбили його [32].

Можна стверджувати, що після 1947 р. протиколгоспні операції становили основну кількість диверсій і терактів БСБ. Зокрема, з 313 операцій, які здійснили підпільники у західних районах Житомир-

ської обл., ними виявилось – 252 [20]. З трьох терактів, які протягом 22-31 червня 1948 р. здійснила БСБ Г. Собчука («Жбурлая») на території Горохівського р-ну, два стосувалися колгоспів [4, арк. 90].

З часом головна увага БСБ перемістилася з ініціаторів утворення до керівництва колгоспів. Так, 16 листопада 1949 р. БСБ «Клима» було знищено керівництво колгоспу с.Городище Дубровицького р-ну. У звинуваченні вказувалося таке: «За активну працю та настирливе творення колгоспу вищезгадані зістали большевиками призначені на керівні пости. Змагаючи до цілковитого сколективізування, пішли в розріз з інтересами народу, спричинились до фізичного винищення його, дали большевикам підстави до пограбування і тортурування» [10, арк. 50]. Інколи, з метою залякування, вбивства керівників колгоспів відбувалося з особливою жорстокістю. 31 серпня 1949 р. БСБ «Батюшки» вивела в ліс між селами Гута і Малі Голоби голову колгоспу с. Іваномисль Камінь-Каширського р-ну І. Приймака і жорстоко замордували [1, арк. 10]. Його кололи ножами, відрубали ногу, після чого спалили ще живим на багатті [38, с.202].

Для захисту від нападів БСБ головам колгоспів дозволяли мати при собі зброю, яка швидше слугувала для морального заспокоєння, ніж для самооборони. Голову колгоспу ім. Держинського с. Квасилів Рівненського р-ну Г.Сиротинського не врятував від вбивства БСБ 22 лютого 1949 р. «Маузер», який він постійно носив при собі [15, арк.20]. За правильно спланованого СБ арешту зброєю скористатися не вдавалося. При цьому активну допомогу надавали інформатори підпілля. Зокрема, жителька с. Кортеліси Ратнівського р-ну І. Баран восени 1949 р. отримала від керівника Ратнівського райпроводу С. Антонюка («Кузьменка») завдання запросити до себе в гості голову колгоспу М. Костючека, напоїти його горілкою і негайно повідомити повстанців [5, арк. 185]. Як правило, навіть найбільш вдалі теракти СБ лише тимчасово зупиняли колективізацію. Наприклад, 4 вересня 1949 р. в с. Коростятин Гошанського р-ну селянам повернули вже забрану землю [27, с.199]. Подібний випадок відбувся 3 березня 1949 р. в с. Лаврів Луцького р-ну [2, арк. 29]. Проте, це вже не могло змінити ситуацію.

Важливим напрямком протидії СБ вже існуючим колгоспам було знищення їхнього майна [31, с.514-515]. Це підтверджують накази керівництва. Так, А. Маєвський («Уліян») у вересні 1948 р. писав референту СБ Б. Кузьмі («Кайдашу») : «Потрібно знищити МТС, особливо трактори та іншу техніку під час роботи в полі. В антиколгоспну кампанію включити і радгоспи, які потрібно знищити як помістя пар-

тійно-радянської буржуазії. Зокрема під час жнив потрібно палити врожай на полях радгоспів, але так, щоб від цього не постраждало населення...» [28, с. 332-333]. 27 листопада 1948 р. оперативно-військова група Цуманського РВ МВС в криївці референта СБ В. Чепелюка («Перця») виявила листівки з закликом : «Знищуйте весь реманент, що його стягуватимуть до колгоспів. Приводьте в стан непридатності всі будинки, призначені для колгоспних приміщень» [11].

Частину майна колгоспів БСБ намагалися забрати з собою, а те, що залишалося, – знищували. 31 березня 1949 р. в с. Стадники Гошанського р-ну бойовики здійснили напад на колгосп ім. Ворошилова, знищивши 3,5 тон посівного матеріалу (частину розкидали по вулиці, а частину викинули в колодязь) [29, с. 126]. Поширеними були випадки підпалів скирд. Наприклад, 9 листопада 1949 р. БСБ А. Чирука («Барвінка») здійснила це в с.Ставок Костопільського р-ну [17, арк. 61]. Нерідко, для виконання даних завдань СБ використовувала свою агентуру. І. Ваврисевич з с. Маньків Локачинського р-ну за наказом БСБ С. Митюка («Богдана») у серпні 1948 р. влаштував 6 підпалів скирд пшениці і хлівів колгоспників. Цікаво, що одним з потерпілих був його дядько [6, т. 2, арк. 17]. З метою попередження підпалів Волинський обком КП(б)У 24 серпня 1948 р. зобов'язав секретарів РК :

- особисто перевірити стан охорони всіх колгоспів і в першу чергу тих, де є скирди з хлібом і будівлі ;
- до закінчення обмолоту в колгоспах за кожним колгоспом закріпити дільничного уповноваженого чи одного з оперуповноважених РВ МВС, покласти на них особисту відповідальність за стан колективних господарств ;
- у зв'язку з тим, що бойовики, підпалюючи колгоспи, як правило користуються запальними кулями і ведуть обстріл скирд і будівель на відстані, охорону останніх потрібно нести не лише поблизу їх, але й на певній відстані з тим, аби попередити наближення нападників і можливий обстріл;
- для того, щоб зацікавити бійців груп самооборони в колгоспах, по домовленості з правлінням колгоспу встановити бійцям груп самооборони оплату в трудовнях... Роз'яснити, що у випадку підпалу, збитки, перш за все, будуть нанесені самим колгоспникам, оскільки вони не зможуть отримати в потрібній кількості зерна на трудовні [13, арк. 8].

Протиборство двох ворогуючих сторін мало характер своєрідного кривавого «спорту», заручником якого опинилося місцеве селянство. Прикладом цього є промова секретаря Корецького РК КП(б)У Т.

Жукова про організацію колгоспу ім. Перемоги с. Черниця у лютому 1948 р. : «Куркулі казали, що більшовикам у нашому селі колгоспу не організувати, але коли наш партійно-радянський, комсомольський актив усе ж узяв 75 заяв від селян, то бандити вбивають 3-х селян цього села, які подали заяви в колгосп. У відповідь на це ми оформляємо колгосп й беремо курс на суцільну колективізацію цього села, тоді бандити знову вбивають селянина, спалюють 3 господарських будівлі, приміщення сільської ради й правління колгоспу. У відповідь на це ми завершуємо суцільну колективізацію в цьому селі, тоді бандити знову вбивають найчеснішого колгоспника» [19, с. 40]. Тобто на кожен захід однієї зі сторін слідувала негайна реакція іншої.

Незважаючи на масштабні пропагандивні та терористичні заходи, СБ не вдалося зупинити суцільної колективізації. На території Волинської обл. станом на 1948 р. було утворено 1016 колгоспів, в яких об'єднувалося 81% селянських господарств, а вже через рік колективізація була завершена на 99% [22, 41]. На території Рівненської обл. у 1947 р. налічувалося 180 колгоспів [23, 53], а через два роки вже – 619. На 99.3% було колективізовано Корецький р-н, 97% – Рокитнівський, 95% – Сарненський, 87% – Вербський, 76% – Демидівський і 73.9% – Володимирецький [18, 57]. Тобто, починаючи з середини 1949 р., можна констатувати завершення суцільної колективізації Волині та Полісся. Цікаво, що в західних обл. БРСР вона завершилася лише наприкінці 1952 р. [25, с. 11]. Отже, надзвичайно виснажлива і жорстока боротьба, яку розгорнула СБ проти колективізації Волині та Полісся, зазнала цілковитої невдачі.

Зважаючи на це, з 1950 р. ставлення підпілля до колгоспів змінюється. В. Кук («Леміш») у листі до лідерів закордонних частин (ЗЧ) ОУН у червні того ж року писав : «Хоча ми є проти колгоспної системи, проте силою накидати селянам такий чи інший спосіб господарювання... вважаю було б неправильним» [34, с. 209]. «Боремося проти існуючої соціалістичної системи в економічному житті, але не думаємо повертатися до капіталізму зі всіма наслідками, які він може принести Україні» [37, с. 311]. Різко зменшується кількість диверсійних та терористичних актів, а головним напрямком боротьби обрано «тихий саботаж» і залучення колгоспників до антирадянської боротьби.

Таким чином, протидія СБ ОУН(б) проголошеній радянською владою «суцільній колективізації» здійснювалася на території Волині та Полісся переважно заходами терору та диверсій. Незважаючи на проголошення в ідеологічних документах ОУН лібералізму в економічній політиці і визнання всіх форм власності та методів господарюван-

ня, підпілля особливо вороже поставилося до радянзації села. Адже результатом цього стала б повна втрата оунівським підпіллям своєї матеріальної і соціальної бази. Слід зазначити, що колективізація супроводжувалася жорстокістю, страхіттями і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Тому протистояння вилилося в безкомпромісну жорстоку боротьбу між місцевим радянським активом і СБ. Як правило, жертвами з обох сторін були безневинні місцеві селяни. Переможцем у цій безкомпромісній боротьбі виявилася радянська влада, яка, користуючись значною перевагою в силах і ресурсах, не бажала рахуватися з жертвами для досягнення своїх цілей.

Джерела та література:

1. Архів УМВС у Волинській області, фонд облікових справ на виселені сім'ї, спр.764. – Тараканця Йосипа Гнатовича : в 3-х томах. – Т.1., 37 арк.
2. Там само, спр.1626. – Гейла Миколи Івановича : в 3-х томах. – Т.1., 41 арк.
3. Архів УСБУ у Волинській області, фонд припинених архівно-кримінальних справ, спр.5002. – Галуха Петра Омеляновича, 175 арк.
4. Там само, спр.8586. – Шостак Олени Афанасіївни, 169 арк.
5. Там само, спр.9233. – Баран Ірини Кузьмівни, 185 арк.
6. Там само, спр.5682. – Ковальчука Муника Давидовича та ін. : в 2-х томах. – Т.1 – 197 арк.; Т.2., 181 арк.
7. Вельма М. Жовтоблакітники без маски / М. Вельма // Сільські новини (Стара Вижівка). – 1977. – 18 січня.
8. Веденєєв Д. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950 – ті роки: Монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К.: К.І.С., 2006. – 568 с.
9. Волинський краєзнавчий музей, сф – 952-964. «Чорні листи» кущового проводу СБ Іваничівського р-ну, травень-серпень 1947 р., 12 арк.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф.13. Колекція друкованих видань, спр. 372. Т.23. Документи, які характеризують організаційну і практичну диверсійно-терористичну діяльність т.зв. Служби Безпеки, озброєного бандоунівського підпілля в період 1944-1953 рр., 451 арк.
11. Данилюк В. За що загинув «Перець»? / В.Данилюк. // Віче (Луцьк). – 2001. – 16 серпня.
12. Державний архів Волинської області, ф. Р-1, оп.2, спр.83, 200 арк.
13. Там само, спр.103, 262 арк.
14. Державний архів Рівненської області, ф.Р-30, оп.2, спр.118, 24 арк.
15. Там само, спр.113, 28 арк.
16. Там само, спр.116, 78 арк.
17. Там само, ф.Р-2771, спр.4892, 94 арк.

18. Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині : від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями / І. Марчук, А. Жив'юк // Реабілітовані історією. Рівненська обл. – К., Рівне, 2006. – Книга перша. – С.8-78.

19. Жив'юк А. Запровадження більшовицького режиму на Рівненщині: компартійна номенклатура проти населення області (1944 – початок 1950-х років) / А. Жив'юк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк : Вежа, 2009. – Вип.2. – С.35-42.

20. Загривый Е. Бандитам нет прощенья / Е. Загривый, В. Самойлокевич, П. Шлинчак // Зірка надії (Новоград-Волинський). – 1998. – 10 червня.

21. Інформатор. Видання Проводу ОУН на ПЗУЗ. – Ч.2. – 1948 // Архів Центру досліджень визвольного руху, ф.5. – т.10., арк. 183-233.

22. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область / ред. П. Тронько. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1970. – 745 с.

23. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / ред. П. Тронько. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1973. – 654 с.

24. Ковальчук В. Зради народ не прощає / В. Ковальчук // Прапор Леніна (Ковель). – 1978. – 17 травня.

25. Кравченко И. Социалистическое строительство в западных областях БССР: Мат-лы к объединен. науч. сессии по истории народов Прибалтики послеоктябрьского пер-да / И. Кравченко. – Таллин, 1954. – 16 с.

26. Кузьменко М. Поріддя запродавців / М. Кузьменко // Червоний прапор (Рівне). – 1971. – 10 липня.

27. Літопис УПА. / Ред. рада П. Потічний, Є.Штендера. [та ін.]. – Торонто, 1984. – Т. 10 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга третя : 1949–1952. – 435 с.

28. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.; Торонто, 2003. – Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. (1943-1959). Книга третя: 1948. – 523 с.

29. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – К.; Торонто, 2003. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. (1943-1959). Книга четверта: 1949-1959. – 716 с.

30. Логодзінський С. Над тихою Іквою / С. Логодзінський // Червоний прапор (Рівне). – 1971. – 4 серпня.

31. Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1950. Dzialalnosc Organizacji Ukrainkich Nacjonalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii.* – Warszawa : RYTM, 2006. – 720 s.

32. Островець В. Я боровся за Україну / В. Островець // Полісся (Камінь-Каширськ). – 2002. – 17 вересня.

33. Повседневность террора : Деятельность националистических фор-

мирований в західних регіонах СРСР. Західна Україна, лютий – червень 1945 року / Сост. А. Дюков, О. Росов і др. – М., 2009. – Кн.1. – 235 с.

34. Сеньків М. Антиколгоспний рух і УПА / М.Сеньків // Українська Повстанська Армія. У боротьбі проти тоталітарних режимів. – НАН України. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича. – Львів, 2004. – С.201-209.

35. Удахін П., Шафета П. Останні постріли / П. Удахін, П. Шафета. – Львів : Каменярь, 1983. – 135 с.

36. Федрицький О. Білі-білі берези / О.Федрицький // Червоний прапор (Рівне). – 1972. – 1 грудня.

37. Частий Р. Степан Бандера : мифы, легенды, действительность / Р.Частий. – Харьков : Фолио, 2007. – 382 с.

38. Чередниченко В. Анатомія зради / В. Чередченко. – К.: Політвидав України, 1978. – 334 с.